

Magnus Lagabøte ville ha rettferdighet, likhet og omsorg

Bjørn Kvaal
bjorn.kvaal@ntnu.no

Daglig kunne Magnus Lagabøte se fattigdommen i Bergen, når han kikket ut fra sin residens Håkonshallen. Påvirket av nøden, men også av byens munkes og kristne verdier, vedtok han i år 1274 en lov som tok særlig hensyn til fattige og trengende.

Norge innførte alderstrygd i 1937. – Den omfattet alle borgere over 67 år først i 1957, men ble en milepæl i framveksten av den norske velferdsstaten, mener Aina Schiøtz, professor emerita i medisinsk historie ved Institutt for global helse og samfunnsmedisin ved Universitetet i Bergen. (Foto: Privat)

Tankesett fra keiseren i Roma, romersk rett og Paven blåste også over Norge. Kristendommen var for lengst innført. Munkene var opptatt av de fattiges livsvilkår. Uten at de kunne kalles en lobbygruppe, påvirket de likevel Magnus Lagabøte – Norges konge i perioden 1263–1280 – og hans syn på de fattiges rettigheter.

ET NYTT MENNESKESYN

– Magnus Lagabøtes landslov i 1274 er unik. Den var den første landsdekkende loven, og den tok spesielt hensyn til hjelpetrengende og mennesker uten makt, til kvinner, barn og fattige. Slik representerte loven et nytt menneskesyn.

Det sier Aina Schiøtz, professor emerita i medisinsk historie ved Institutt for global helse og samfunnsmedisin ved Universitetet i Bergen.

I en *ny artikkel i Tidsskrift for omsorgsforskning* tar hun for seg omsorgsfeltets historiske røtter i Norge. Hun trekker trådene tilbake til middelalderen og perioden før landsloven kom.

ALLE SKULLE HA VISSE RETTIGHETER

– Magnus Lagabøtes syn var stekt inspirert av hans oppvekstmiljø i Bergen og av byens *fransikanermunker* og den kristne barmhjertighetstankegangen, sier Schiøtz.

Kongen var opptatt av at dommene ikke skulle være for milde eller for strenge. Var de for milde eller for strenge, var Gud misfornøyd med dommen. Slik var landsloven tuftet på *Guds fire døtre*, kalt Miskunn, Sannhet, Fred og Rettvishet. I domsavsigelsene skulle de alle ha et ord med i laget og dermed forenes.

– Alle skulle ha visse rettigheter uavhengig av sosial posisjon og stilling i samfunnet. Dette kjenner vi igjen i dagens velferdsstat, sier Aina Schiøtz.

Hør mer om de sosiale ordningene i Magnus Lagabøtes landslov: <https://radio.nrk.no/serie/hva-skjere/DNRR62003318/02-12-2018>

ALLTID HATT ARBEIDSDELING

Aina Schiøtz' interesse for medisinsk historie knytter hun til egen oppvekst. Hun ble født i 1947. Moren var utdannet sykepleier, faren var distriktslege. Sine sju første år tilbragte hun på Sunnmøre. Deretter flyttet familien til Krødsherad i Buskerud. Både morens sosiale engasjement og omsorgsevne og farens arbeid ble avgjørende for Aina Schiøtz' valg av forskningsfelt.

Offentlige og private omsorgsordninger for fattige og hjelpetrequende er utviklet gjennom århundrer. Det har hele tiden vært en arbeidsdeling mellom det offentlige, i kraft av lovgivning og lokale hjelpeordninger, og frivillig organisering og familieansvar.

14 HOSPITALER SKULLE HJELPE DE SYKE

I middelalderen var det 14 hospitaler og klostre i Norge som skulle ta seg av de syke. Mest kjent er *leprahospitalene*.

Under *katolisismen* aksepterte styresmaktene de fattige som en del av befolkningen, og utover familien og lokalsamfunnet hadde kirken hovedansvaret for disse menneskene. Reformasjonen og overgangen til den *protestantiske* læren i 1536 fikk store konsekvenser for kirkens institusjoner, ikke minst for hospitalene og klostrene, og for holdningen til de fattige. De fleste institusjonene ble stengt og eiendommene forfalt, mens et fåtall ble videreført i regi av kongemakten og staten. Dessuten kom *tienden* – det vil si den første formen for offentlig beskatning i Norge – ikke lenger de trengende til gode. En fjerdedel av tienden gikk opprinnelig til de fattige. Nå var det kongen, prestene og kirken som delte den mellom seg, og dermed tapte fattigpleien mesteparten av sine inntekter.

– ALLTID VÆRT KAMP OM RESSURSENE

– Hvilken historisk periode ville du ha valgt å flytte til, bortsett fra nåtiden, ut fra når omsorgstilbudet var best i Norge?

– Det er det umulig å svare på. Dessuten spør det hvilket samfunnslag jeg hadde tilhørt. De velstående har naturlig nok klart seg relativt bra, i motsetning til de fattige. Sam-

tidig har kriger, epidemier, uår, naturkatastrofer, folkeflyttinger og urbanisering gitt menneskene store utfordringer. Dagens omsorgstjenester kan knapt sammenlignes med tidligere tiders ordninger, selv om mange også i vår tid ønsker seg bedre og flere tjenester, sier Schiøtz.

Da tenker hun også på at prioriteringsdilemmaene alltid har preget hvor mye ressurser det offentlige skal bruke på omsorg og velferd.

– I dag har vi for eksempel en diskusjon om hvor mange flyktninger vi skal ta inn i landet, og vil stiller spørsmål om bemanningsnormer ved institusjonene, akkurat som det tidligere var diskusjon om penger, moral og etikk knyttet til hvem som hadde ansvar for folk i en vanskelig livssituasjon og hvor mye ressurser som skulle brukes på dem, sier Schiøtz.

MÅTTE REISE VIDERE HVER DAG

Eksempelvis var *legdordningen* en bestemmelse som varte fram til år 1900. Arbeidsudyktige, fattige, gamle og syke gikk på legd, det vil si at de ble sendt på rundgang blant bøndene i en viss omkrets. De hadde lite eller ingenting de skulle ha sagt overfor sine stadig skiftende vertskap. Særlig hard var den såkalte straffelegden. Den innebar at legdslemmene vandret fra gård til gård med én natt på hvert sted.

På 1600- og 1700-tallet vokste det fram en ideologisk retning som har fått navnet *merkantilisme*. Det innbar at staten i økende grad så det formålstjenlige i å ivareta sine borgere, og dermed legge forholdene til rette for å skape sunne og friske mennesker som kunne sikre landets velstand og vekst. Samtidig og særlig fra andre halvdel av 1700-tallet, vokste det også fram mer *humanistiske holdninger* blant landets mektige. Dette ga seg blant annet utslag i midlere straffer og i etablering av hospitaler og såkalt milde stiftelser for de trengende.

«FYLL OG LATSKAP HAR SKYLDEN»

Ideologisk sett hardnet det til utover på 1800-tallet. Sterk befolkningsvekst og stadig flere fattige med behov for bistand, førte til et nytt syn på fattigdomsproblematikken. Og med dette ble merkantilismen avløst av *liberalismen*. Statens ansvar for borgerne ble tonet ned, og enhver skulle være sin egen lykkes smed. Den allmenne oppfatning var at fyll, latskap og umoral var egenskaper som ofte heftet ved de fattige. Dermed skulle fattighjelpen skille mellom «verdige» og «uverdige» fattige og behovsprøves.

Rundt 1840 kom de første ideelle organisasjonene, og gjennom de neste tiårene ble det etablert et omfattende privat omsorgssystem – ofte med utgangspunkt i kirken, i religiøse vekkelsener og i kvinneforeninger, men også i regi av de store verdslige organisasjonene, som Røde Kors (etablert 1865) og *Norske Kvinners Sanitetsforening* (1896).

ALDERSTRYGDEN BLE ET VENDEPUNKT

På mange måter utfylte organisasjonene og det offentlige hverandre, mener Schiøtz. Slik vokste det fram et privat-offentlig system som blir begrepsfestet som *sosialhjelpstaten*, og som avløste den liberalistiske statsideologien. De private tok gjerne initiativ og drev ulike institusjoner og hjelpetiltak, mens det offentlige bidro med midler til etablering og drift.

I 1937 ble *alderstrygden* innført i Norge. Selv om den var behovsprøvd representerer den, ifølge Schiøtz, en milepæl i framveksten av i velferdsstaten. Den svenske alderstrygden ble til sammenligning innført allerede i 1913 – som den første universelle ordningen i verden. Den omfattet alle borgere over 67 år. Først i 1957 ble alle innbyggere i Norge omfattet av en tilsvarende ordning, etter å ha vært diskutert helt fra 1840-årene.

– Hvor står velferdsstaten i dag, i forhold til tidligere år?

– Dagens modell er unik. På grunn av egen sykdom har jeg ofte kjent på kroppen hva dette betyr. Men velferdsstaten er under press, og vi bør alle være oss bevisst at det må være en balanse mellom det å yte, altså å bidra, og det å få, sier Aina Schiøtz.